

**PISMENI KOMENTARI
EVROPSKOG CENTRA ZA PRAVA ROMA (ERRC)
I CENTRA ZA ROMSKE INICIJATIVE (CRI)
KOJI SE ODOSE NA CRNU GORU
ZA RAZMATRANJE NA 74.
SJEDNICI KOMITETA UJEDINJENIH NACIJA ZA
UKIDANJE RASNE DISKRIMINACIJE**

Sadržaj

1. KRATAK PREGLED	3
2. UVOD – KONTEKST U POGLEDU PRAVA I POLITIKA	5
3. ČLAN 1 I ČLAN 2: ZABRANA RASNE DISKRIMINACIJE	8
4. ČLAN 5: JEDNAKOST PRED ZAKONOM	9
4.1 ČLAN 5B: PRAVO NA BEZBJEDNOST LICA I ZAŠTITU DRŽAVE OD NASILJA ILI ZLOSTAVLJANJA: NASILJE NAD PRIPADNICAMA RAE POPULACIJE	9
4.2 ČLAN 5C: POLITIČKA PRAVA I ČLAN 2.2: PRIVREMENE POSEBNE MJERE	10
4.3 ČLAN 5E I: PRAVO NA RAD, NA SLOBODAN IZBOR RADA, PRAVIČNE I ZADOVOLJAVAJUĆE USLOVE RADA, NA ZAŠTITU U SLUČAJU NEZAPOSLENOSTI, NA JEDNAKU ZARADU ZA JEDNAK RAD, NA PRAVIČNU I ZADOVOLJAVAJUĆU NAGRADU	10
4.4 ČLAN 5E IV: PRAVO NA ZDRAVLJE, LJEKARSKU POMOĆ, SOCIJALNO OSIGURANJE I KORIŠĆENJE SOCIJALNIH USLUGA	11
4.5 ČLAN 5E V: PRAVO NA OBRAZOVANJE	13
5. PREPORUKE	17

1. Kratak pregled

Evropski centar za prava Roma („ERRC”) i Centar za romske inicijative („CRI”) s uvažavanjem podnose Komitetu za ukidanje rasne diskriminacije („Komitet”), za razmatranje na 74. sjednici od 16. februara do 9. marta 2009, pismene komentare koji se odnose na Crnu Goru. ERRC je međunarodna organizacija koja se bavi pravom javnog interesa i učestvuje u aktivnostima koje za cilj imaju borbu protiv rasizma usmjerenog protiv Roma i kršenja ljudskih prava Roma, posebno u strateškom planiranju, međunarodnom javnom zastupanju, istraživačkom radu i izradi javne politike, i obuci romskih aktivista. CRI je nevladina organizacija sa sjedištem u Nikšiću, u Crnoj Gori, koja ima za cilj poboljšanje položaja Romkinja i romske djece u Crnoj Gori kroz sveobuhvatne aktivnosti, istraživački rad, publikacije usmjerene na borbu protiv rasne diskriminacije i nasilja i unapređenje socijalne inkluzije Romkinja i romske djece.

Partnerske organizacije su pratile prava Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) u Crnoj Gori od 1998, pri čemu su došle do niza pitanja u vezi sa poštovanjem ljudskih prava Roma i drugih naroda koji se percipiraju kao „Cigani.”¹ Najskoriji je projekat koji je 2008. sproveo ERRC u cilju istraživanja i dokumentovanja kršenja ljudskih prava pripadnica RAE populacije u Crnoj Gori, u saradnji sa lokalnim romskim organizacijama i aktivistima, među kojima je i CRI. U toku istraživanja, koje je realizovano od maja do septembra 2008, intervjuisano je 70 pripadnica RAE iz Nikšića (20), Podgorice (20), Herceg Novog (15) i Berana (15). Rezultati ukazuju da je ukupan položaj žena i djevojaka, pripadnica RAE populacije, u Crnoj Gori problematičan, a u nekim slučajevima i alarmantan. Informacija koja se dostavlja Komitetu zasniva se na ovom istraživanju i pratećem istraživanju postojećih podataka, koje se bavilo prvenstveno diskriminacijom u oblasti zapošljavanja, obrazovanja i pristupa zdravstvenoj zaštiti i pitanjima nasilja nad ženama. Ukoliko nije drugačije navedeno, pozivanje na istraživanje u ovom izvještaju odnosi se na nalaze terenskog istraživanja. Sljedeće oblasti su podstakle na zabrinutost:

- Država Crna Gora, uviđajući težak položaj u kome i dalje žive RAE, preduzela je niz koraka za poboljšanje njihove situacije, što predstavlja jasno poboljšanje u odnosu na prethodne godine. Međutim, ovi koraci i dalje uglavnom ostaju na nivou zakonodavstva i politika i tek predstoji njihova puna implementacija.
- Još uvijek nije usvojen sveobuhvatan zakon protiv diskriminacije u skladu sa zahtjevima međunarodnih i evropskih standarda u oblasti ljudskih prava.
- I dalje je prisutna izuzetna oskudica u podacima koji bi bili razvrstani prema rodu, etničkom porijeklu i drugim aspektima koji bi bili potrebni za kreiranje, sprovođenje i evaluaciju djelotvornih politika koje se bave pravima ranjivih grupa kao što su Romi.
- Nijesu preduzeti stvarni koraci za implementaciju Nacionalnog akcionog plana („NAP”) usvojenog u sklopu Dekade inkluzije Roma: transnacionalne inicijative vlada za poboljšanje ugroženog položaja Roma usljed diskriminacije u prošlosti. Međutim, usvojena je nova politika pod nazivom „Strategija za poboljšanje položaja Roma”. U tom dokumentu je predviđeno da će 0,2% državnog budžeta biti usmjereno za implementaciju i preduzet je niz koraka u tom cilju.
- Skupština je 2006. usvojila Zakon o manjinskim pravima i slobodama, koji predviđa dva glavna koraka u cilju povećanja skoro nepostojeće političke zastupljenosti Roma u crnogorskoj politici.

¹ *Aškalije i Egipćani se u Crnoj Gori često doživljavaju kao „Cigani” i kao takvi su diskriminirani. Skraćena RAE se obično koristi u Crnoj Gori kako bi se obuhvatili Romi, Aškalije i Egipćani. Obično se termini Romi i RAE koriste kao međusobno zamjenjivi u zvaničnim politikama i izvještajima. U cijelom izvještaju korišćen je termin RAE, sem ukoliko nije riječ o pojedinačnom pripadniku ili porodici iz jedne od navedenih zasebnih grupa.*

U tom kontekstu je 2006. izabran Romski savjet, koji se bavi kulturnim pitanjima. Takođe, odredbe u članu 23 i 24 Zakona garantuju poslanička mjesta za manjine u Skupštini. Ove odredbe je, međutim, nadležni sud proglasio neustavnim.

- Zakon o nacionalnim manjinama ne pruža zaštitu licima koja se nalaze u naročito ugroženom položaju, kao što su izbjeglice i apatridi, već samo „državljanima.”
- Efekat nasilja nad pripadnicama RAE populacije ponekad je pogoršan usljed predrasuda i stereotipa među policijskim službenicima, što rezultira niskom stopom prijavljivanja slučajeva od strane žrtava i izostankom policijske akcije kada se slučaj prijavi.
- Među pripadnicama RAE populacije koje su intervjuisane postojala je raširena percepcija o upornoj rasnoj diskriminaciji u oblasti zapošljavanja, što doprinosi naglašenom stepenu nezaposlenosti kod RAE.²
- Siromaštvo uzrokovano diskriminacijom u oblastima kao što su obrazovanje i zapošljavanje prisiljava djecu RAE populacije da rade, što je protivno međunarodnim i domaćim pravnim normama.
- Mnoge pripadnice RAE populacije su navele upornu diskriminaciju i maltretiranje u ostvarivanju pristupa državnim zdravstvenim institucijama. Više od polovine žena je navelo da su zbog svog etničkog porijekla diskriminirane od strane ljekara ili medicinskih sestara ili obje te kategorije, u obliku rasističkog jezika, dužeg čekanja u odnosu na ostale. Takođe, mnogi RAE ne mogu da priušte liječenje lijekove koje ne pokriva njihovo osiguranje. Situacija je dodatno pogoršana usljed nedostatka ličnih dokumenata kod RAE koji borave u Crnoj Gori. Ovi faktori rezultiraju rizičnim stanjem zdravlja RAE populacije u Crnoj Gori.
- Djeca iz RAE populacije u Crnoj Gori i dalje pohađaju školu rjeđe od ostale, zadržavaju se kraće i redovno dobijaju obrazovanje slabijeg kvaliteta. Utvrđeno je da maltretiranje od strane nastavnika i učenika koji nijesu pripadnici RAE predstavlja značajnu prepreku za njihovo redovno pohađanje nastave.
- Usljed diskriminacije i socio-ekonomskih faktora, stopa pismenosti kod RAE zaostaje za ostalima (55% kod RAE u odnosu na 99% kod ostalih). Stopa završetka školovanja kod RAE je takođe neproporcionalno niska (samo 10% odraslih RAE završilo je osnovnu školu, a svega 2% srednju školu).³
- Vlada ne preduzima odgovarajuće korake da se postara da djevojčice iz RAE populacije mogu da ostvare pristup obrazovanju na ravnopravnoj osnovi sa ostalim vršnjakinjama.

² Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe, (Ugroženost: Romi i raseljena lica u Jugoistočnoj Evropi)*, UNDP, Bratislava, jun 2006. Dostupno na adresi: <http://europeandcis.undp.org/home/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>.

³ *Ibid.*

2. Uvod – Kontekst u pogledu prava i politika

Ovaj izvještaj ne predstavlja sveobuhvatan pregled svih pitanja u vezi sa stanjem ljudskih prava RAE u Crnoj Gori. U njemu se ističu neka konkretna pitanja u pogledu ljudskih prava žena i djevojaka, pripadnica RAE populacije, u smislu Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije („Konvencija”).⁴

U maju 2006. godine, Skupština Republike Crne Gore proglasila je nezavisnost i istupila iz Državne zajednice Srbija i Crna Gora, na osnovu rezultata referenduma. Nova država je postala članica UN 28. jula 2006. i pristupila je Konvenciji 23. oktobra 2006.⁵

Na posljednjem zvaničnom popisu stanovništva iz 2003. zabilježeno je 2.826 Roma i Egipćana⁶, što čini 0,46% ukupnog stanovništva Crne Gore.⁷ Smatra se da je ovaj broj u stvarnosti mnogo veći, a neke RAE NVO procjenjuju da se kreće između 20 i 27 hiljada (oko 3% ukupnog stanovništva). Preko 90% crnogorskih RAE su muslimani, u pretežno pravoslavnoj zemlji, tako da predstavljaju i vjersku manjinu. Mnogi RAE su se prinudno doselili u Crnu Goru sa Kosova: 26.679 izbjeglica i raseljenih lica živjelo je u Crnoj Gori od novembra 2006, uključujući 16.195 raseljenih lica sa Kosova, od čega su 18% RAE (2915 lica).⁸ Prosječno RAE domaćinstvo živi u vrlo teškim socijalnim i ekonomskim uslovima, sa visokim stopama siromaštva. Prema zvaničnim podacima sadržanim u Strategiji razvoja i smanjenja siromaštva Crne Gore, stopa siromaštva među RAE populacijom u Crnoj Gori je 4,5 puta veća nego na nacionalnom nivou.⁹

U februaru 2005. Crna Gora se priključila Dekadi inkluzije Roma (2005-2015).¹⁰ U januaru 2005. usvojila je Nacionalni akcioni plan (NAP) za implementaciju Dekade. Prilikom razmatranja konteksta za NAP, vlada eksplicitno pominje međunarodne i domaće standarde u oblasti ljudskih prava, uključujući Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.¹¹ NAP utvrđuje konkretne ciljeve za lakše ostvarivanje punog pristupa Roma u oblastima stanovanja, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i obrazovanja. Prema izvještaju u kome se daje ocjena za 2008. godinu, NAP „nije efikasno sproveden, velikim dijelom zbog nedovoljnog institucionalnog kapaciteta i oskudnih finansijskih sredstava.”¹² U istom izvještaju Crna Gora se nalazi na posljednjem mjestu, iza svih država koje učestvuju u Dekadi, kad je riječ o postignućima u oblasti integracije Roma.

⁴ Dostupno na: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm.

⁵ Vidjeti: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/ratification/2.htm#reservations>.

⁶ 2601 stanovnika se deklariralo kao Romi, 225 kao Egipćani. Niko od pripadnika manjinske grupe Aškalija nije se tako deklarirao na popisu.

⁷ Ukupan broj stanovnika Crne Gore, prema popisu iz 2003, je 620 145. MONSTAT, Zavod za statistiku Republike Crne Gore, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Crnoj Gori 2003. Dostupno na adresi: <http://www.monstat.cg.yu/engPopis.htm>.

⁸ Komesarijat za raseljena lica Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 13. novembar 2006. Nalazi se u dokumentaciji autora izvještaja.

⁹ Strategija razvoja i smanjenja siromaštva Crne Gore, dostupna na crnogorskom jeziku na adresi: <http://www.gov.me/eng/search.php>.

¹⁰ Više informacija o Dekadi inkluzije Roma može se naći na adresi: <http://www.romadecade.org>.

¹¹ Vidjeti stranu 6 crnogorskog NAP, dostupnog na adresi: <http://www.romadecade.org/index.php?content=1>.

¹² Decade Watch, Roma Activists Assess the Progress of the Decade of Roma Inclusion: 2007 Update, na adresi: [http://demo.itent.hu/roma/portal/downloads/DecadeWatch/DecadeWatch%202007%20Update%20-%20Final%20\(30-07-08\).pdf](http://demo.itent.hu/roma/portal/downloads/DecadeWatch/DecadeWatch%202007%20Update%20-%20Final%20(30-07-08).pdf).

I pored ukupnog neuspjeha u sprovođenju NAP-a, u novembru 2007. crnogorska vlada je usvojila novu Strategiju za poboljšanje položaja Roma 2008-2012¹³ („Strategija”), za čiju implementaciju je odvojeno 0,2% godišnjeg državnog budžeta. Strategija prepoznaje užasnu socio-ekonomsku situaciju romske populacije u Crnoj Gori, dok naglašava značaj afirmativne akcije kako bi se osigurala jednakost. U okviru Strategije, vlada namjerava da preduzme „odgovarajuće, hitne i sveobuhvatne mjere” u sljedećih osam oblasti:

1. zvanična statistika, baza podataka o broju, položaju, uslovima života i glavnim problemima romske populacije;
2. pravni status, zabrana diskriminacije, registracija, lična dokumenta;
3. obrazovanje, očuvanje kulture i tradicije romske manjine;
4. zapošljavanje i prava iz radnog odnosa;
5. zdravlje i zdravstvena zaštita;
6. socijalna i dječja zaštita;
7. uslovi stanovanja i života;
8. političko predstavljanje romske populacije.

Strategija je veoma ambiciozan dokument. U ključna opredjeljenja u kontekstu Strategije spada prikupljanje podataka razvrstanih po „starosnoj, polnoj, obrazovnoj strukturi, uslovima života, problemima i svim drugim relevantnim podacima neophodnim za poboljšanje i unaprijeđenje njihovog položaja [...] u periodu od 6-9 mjeseci od usvajanja Strategije,” usvajanje sveobuhvatnog zakona protiv diskriminacije do 2010, osnivanje posebne komisije koja bi nadgledala implementaciju Strategije i osnivanje posebne kancelarije za pružanje besplatne pravne pomoći romskim građanima. U oblasti obrazovanja, Strategija ima za cilj da poveća broj djece koja se upisuju u predškolske ustanove za 10% godišnje, da obezbijedi besplatno školovanje i besplatan školski pribor za sve srednjoškolce i studente, te stipendije i grantove. U oblasti zapošljavanja, Strategija predlaže legalizovanje sektora koji pripadaju sivoj ekonomiji, zapošljavanje Roma u javnom sektoru, pružanje poreskih olakšica, subvencija i zajmova Romima preduzetnicima ili preduzetnicima koji zapošljavaju Rome. U cilju poboljšanja situacije na planu zdravstvene zaštite, Strategija predlaže sprovođenje sveobuhvatnog istraživanja o situaciji u romskoj zajednici i uključivanju svih Roma u sistem obaveznog zdravstvenog osiguranja. U oblasti stanovanja, Strategija propisuje legalizaciju bespravno podignutih naselja, obezbjeđivanje vode za piće i priključivanje na vodovodnu mrežu, kanalizacionu mrežu i ostalu neophodnu urbanu infrastrukturu, izgradnju stanova od čvrstog materijala za sve Rome koji žive u uslovima stanovanja koji su ispod standardnih, sprovođenje programa za suzbijanje svih oblika segregacije romske populacije i obezbjeđivanje jednog broja socijalnih stambenih jedinica svake godine za najugroženije pripadnike romske zajednice. Strategija prepoznaje i posebno osjetljiv položaj pojedinaca Roma sa „neriješenim pravnim statusom” i obećava „da će se sprovesti registracija boravka i izdavanje ličnih dokumenata” u roku od 3 do 5 godina.¹³ Ova politika je namijenjena RAE koji su crnogorski državljani ili imaju stalni boravak u Crnoj Gori; za one koji nemaju državljanstvo ili stalni boravak, pak, neophodno je prethodno riješiti pravni status.

¹³ Dostupno na crnogorskom jeziku na adresi: <http://www.vlada.cg.yu/minmanj/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=304>. Verzija na engleskom jeziku nalazi se u dokumentaciji autora izvještaja.

Nedostatak ličnih dokumenata predstavlja ozbiljnu prepreku uživanju svih prava po Konvenciji. Ovo je posebno slučaj sa RAE raseljenim licima i izbjeglicama u Crnoj Gori. Istraživanje je pokazalo da je dobijanje ličnih dokumenata predstavljalo spor, komplikovan i skup proces, koji je često zahtijevao odlazak u druga mjesta ili čak putovanje van Crne Gore, što mnogi osiromašeni RAE ne mogu da urade i/ili priušte. Usljed toga, neki od ispitanika su imali samo privremene izbjegličke karte (koje im ne daju pravo na pristup birou rada ili socijalnoj pomoći), bez stalnih ličnih dokumenata. Dvadesetčetvorogodišnja S.K. iz Nikšića, koja nema nikakav lični dokument, pa ni zdravstvenu knjižicu, bila je prinuđena da se zbog toga porodi kod kuće. Tridesetdvogodišnja B.M. izbjeglica koja trenutno živi u Nikšiću, čiji je suprug u zatvoru, a koja zbog svog izbjegličkog statusa ne prima nikakvu socijalnu pomoć, posvjedočila je: “Nijedno od moje četvoro djece nije išlo u vrtić pošto ne možemo da obezbijedimo [lična dokumenta].”

Neki ograničeni koraci na implementaciji Strategije preduzeti su u toku 2008, mada nijesu bili dovoljni da se ostvare rokovi predviđeni u tom dokumentu. U martu 2008. vlada je osnovala Komisiju za implementaciju Strategije, sastavljenu od predstavnika relevantnih ministarstava. MONSTAT¹⁴ je počeo prikupljanje podataka o RAE u Crnoj Gori, ali u januaru 2009. rezultati tog istraživanja još nijesu bili dostupni javnosti. Odobren je budžet od 43.000 EUR za stipendije RAE srednjoškolcima i studentima u tekućoj školskoj godini.¹⁵ Međutim, nema javno dostupnih informacija o implementaciji projekata ili mjera za upisivanje većeg broja romske djece u dječje vrtiće. Takođe, iako je Zavod za školstvo dobio novac za nabavku i distribuiranje besplatnog školskog pribora i udžbenika svoj romskoj djeci uključenoj u zvanično osnovno obrazovanje, taj materijal je podijeljen sa mjesec dana kašnjenja i mnoga djeca nijesu uopšte dobila udžbenike. Nijesu preduzeti koraci za osnivanje kancelarije za besplatnu pravnu pomoć za Rome i nema informacija o inicijativama za legalizaciju ili poboljšanje uslova u bespravnim naseljima. Nema javno dostupnih informacija o koracima na sprovođenju inicijative u oblasti zdravstva.

¹⁴ Zavod za statistiku Republike Crne Gore, (<http://www.monstat.cg.yu/EngPrva.htm>).

¹⁵ Prema CRI, 45 srednjoškolaca i studenata bili su korisnici ovog programa.

3. Član 1 i Član 2 - Zabrana rasne diskriminacije

Prema Ustavu Republike Crne Gore, usvojenom 22. oktobra 2007, „zabranjena je svaka posredna ili neposredna diskriminacija, po bilo kom osnovu (član 8).”¹⁶ Zakon o nacionalnim manjinama usvojen je 10. maja 2006.¹⁷ Povodom ovog zakona, Venecijanska komisija je primijetila da, „za razliku od Ustava, Zakon o manjinskim pravima usvojen 2006. sadrži definiciju nacionalne manjine zasnovanu na državljanstvu uprkos kritikama koje je povodom toga izrazila Venecijanska komisija (...). Zakon bi trebalo izmijeniti, a riječ ‘državljanin’ izostaviti iz definicije. Zapravo, opseg manjinskih prava trebalo bi shvatiti inkluzivno i ova prava bi trebalo ograničiti na državljane samo koliko je to neophodno.”¹⁸

Mada se u izvještaju države članice Komitetu CERD¹⁹ prepoznaje postojanje slučajeva diskriminacije prema RAE, tek predstoji usvajanje sveobuhvatnog zakon protiv diskriminacije, u skladu sa konvencijama UN i pravom Evropske zajednice. Nacrt takvog zakona je pripremljen 2008. i očekuje se da, kao rezultat intenzivnog lobiranja NVO, bude usvojen u prvoj polovini 2009; za to, međutim, nema nikakvih garancija.²⁰

¹⁶ Dostupno na engleskom na adresi: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL\(2007\)105-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL(2007)105-e.asp).

¹⁷ Službeni list RCG br. 31/06. Dostupno na crnogorskom jeziku na: <http://www.gov.me/eng/minmanj>.

¹⁸ Dostupno na: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)047-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)047-e.asp) (stav 54).

¹⁹ Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/cerds74.htm>.

²⁰ Informacije dobijene od Centra za demokratiju i ljudska prava Crne Gore.

4. Član 5 - Jednakost pred zakonom

4.1 Član 5b - pravo na bezbjednost lica i zaštitu države od nasilja i zlostavljanja: nasilje nad pripadnicama RAE populacije

Pripadnice RAE populacije često su žrtve višestruke diskriminacije po osnovu rase ili etničkog porijekla. U kontekstu nasilja nad ženama, to dovodi do toga da se službenici policije prema Romkinjama ophode na ponižavajući način kada pokušaju da prijave slučajeve ove vrste i ne pružaju im odgovarajuću pomoć. Usljed toga, crnogorska država ne uspijeva da zaštiti fizički integritet Romkinja. Sedamdeset odsto²¹ ispitanica su bile žrtve porodičnog nasilja od strane svojih muževa, rođaka i drugih članova porodice. Većina (67%) je u tom momentu živjela u situaciji u kojoj su izložene nasilju. Međutim, žrtve su kontaktirale policiju u svega 13%²² slučajeva. U nekim slučajevima, ispitanice su izrazile svoje uvjerenje da bi prijavljivanje slučaja policiji moglo pogoršati situaciju. Samo u jednom od šest prijavljenih slučajeva žena je smatrala da joj je policija pružila odgovarajuću pomoć. U pet preostalih slučajeva, policija je pritvorila počinioca na 24 sata ili manje, a potom ga pustila na slobodu, ponekad izlažući žrtvu još većem riziku. Kako je objasnila Nezira Sota, 47-godišnja Romkinja iz Podgorice:

„[Policija] mi uopšte nije pomogla; sve što su uradili je da kažu da će sve biti u redu i da me on više neće tući [...]. Namigivali su mi dok sam davala izjavu i shvatila sam da je obraćanje policiji uzaludno i da sam samo napravila još veći problem [...]. On se kasnije napio, počeo da me psuje i da me pita šta sam postigla time što sam ga prijavila. Nastavio je da me tuče i nekoliko mjeseci kasnije me tako pretukao da nisam mogla nikuda da idem. Opet sam ga prijavila policiji i ponovila se ista priča, tako da sam izgubila nadu i od tada se više nikad nikome nijesam obratila za pomoć.”

Ispitanice su navele i slučajeve u kojima su službenici policije samo savjetovali par da se pomire, ili su čin porodičnog nasilja komentarisali na omalovažavajući način, kao „ciganska posla”. Na drugoj strani, jedna Romkinja je ispričala da je policajac pretukao njenog muža u stanici nakon što je prijavila slučaj porodičnog nasilja. Intervjui su jasno pokazali da službenici policije ne intervenišu efikasno u slučajevima porodičnog nasilja u domaćinstvima RAE.

Neke pripadnice RAE populacije su navele da su bile prisiljene da ostanu u vezi u kojoj su trpjele nasilje zato što nijesu mogle da se izdržavaju, što je dijelom rezultat sistemske diskriminacije kojoj je RAE populacija izložena u Crnoj Gori. Nizak nivo stečenog obrazovanja, visoke stope nezaposlenosti, rasprostranjeno siromaštvo i nedostatak alternativnog smještaja pripadnice RAE ostavljaju praktično bez drugog izbora sem da čute. 26-godišnja Beta Imeri iz Berana objasnila je: *„Ja bih razmislila o tome da izađem iz ove veze u kojoj trpim nasilje, ali kuda da odem? Kao prvo, ne znam da napišem ni svoje ime, nijesam školovana, nemam posao ni kuću – kuda da ode neko takav?”*

U takvim okolnostima, posebno zabrinjava nepostojanje državnih sigurnih kuća u Crnoj Gori,²³ kao i nedovoljna obaviještenost žrtava o takvim centrima, što mnogim ženama onemogućava da pronađu utočište kada su izložene porodičnom nasilju. Ovo predstavlja očigledan neuspjeh države da zaštiti žrtve nasilja.

²¹ 46 od 66 ispitanica.

²² 6 od 46 ispitanica.

²³ U Crnoj Gori postoji samo jedna sigurna kuća za žene žrtve porodičnog nasilja i dva skloništa za žrtve trgovine ljudskim bićima.

4.2 Član 5c - politička prava i Član 2.2 - privremene posebne mjere

U skladu sa Zakonom o manjinskim pravima i slobodama²⁴, usvojenom 10. maja 2006, osnovan je Romski savjet, koji finansira država, a čini ga 17 demokratski izabраниh predstavnika. Savjet se bavi pitanjima kao što su jezik, obrazovanje, mediji i kultura.

U julu 2006. nadležni sud je proglasio neustavnom odredbu Zakona o manjinskim pravima i slobodama, član 23 i 24, kojima su se manjinama garantovala mjesta u Skupštini. Prema najnovijim informacijama, trenutno je Nedžmija Beriša, ljekarka, jedini politički aktivni romski predstavnik, kao odbornica Demokratske partije socijalista u lokalnom parlamentu Podgorice.

4.3 Član 5e i - pravo na rad, na slobodan izbor rada, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, na jednaku zaradu za jednak rad, na pravičnu i zadovoljavajuću nagradu

Kao što je prepoznato u državnom izvještaju, diskriminacija se javlja u oblasti zapošljavanja.²⁵ Djelimično usljed toga, značajan dio RAE zajednice u Crnoj Gori nema zaposlenje i živi u siromaštvu. Prema istraživanju UNDP-a, 36% RAE u Crnoj Gori je izjavilo da su nezaposleni, a čak 61% nezaposlenih nikad nije imalo posao.²⁶ U Strategiji za poboljšanje položaja Roma navodi se da je svega 10,8% RAE stalno zaposleno, a da je trenutno 43,3% nezaposleno. Nezaposlenost je posebno prisutna kod žena, pri čemu je veliki broj žena nezaposlen ili radi u sivoj zoni i skoro da i nemaju sigurno radno mjesto i doprinose. Samo 13%²⁷ ispitanica obuhvaćenih našim istraživanjem navelo je da u tom momentu imaju zvanično zaposlenje. Dodatnih 68% je izjavilo da nikada nijesu imale posao na zvaničnom tržištu rada.²⁸ Postoji i velika razlika između zarada žena i zarada muškaraca iz RAE populacije i zarada većinske populacije. Prema izvještaju UNDP-a, svega 15% žena ima sopstvena primanja, pri čemu prosječno zarađuju 78 EUR mjesečno, u odnosu na 169 EUR mjesečno, koliko zarađuju muški pripadnici RAE, i 220 EUR, koliko zarađuju ostale žene.²⁹

Veliki procenat žena pokušava da ublaži očajan ekonomski položaj tako što se angažuju u sivoj ekonomiji (uglavnom sakupljanje materijala za recikliranje, čišćenje, gatanje, ili prošnja). Svjedočenje Mehmede Ramize, 34-godišnjakinje raseljene sa Kosova koja trenutno živi u Beranama, ilustruje očajan položaj mnogih RAE porodica: „Preživljavamo od sakupljanja aluminijuma, bakra i željeza, ali najgore su glasine da će se zatvoriti deponija. To bi značilo da ćemo pomrijeti od gladi. I sada jedva da znamo šta da radimo i kako da preživimo.”

Intervjui pokazuju da su za pripadnice RAE populacije, zbog toga što boravak u vrtićima nije dostupan ili ga ne mogu priuštiti, te zbog slabe stope pohađanja predškolskog i osnovnog obrazovanja, majčinstvo i zaposlenje obaveze koje se međusobno isključuju.³⁰ Prema riječima A. H. 28-godišnje

²⁴ Službeni list RCG, 31/06. Dostupno na crnogorskom jeziku na: <http://www.gov.me/eng/minmanj>.

²⁵ Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/AdvanceVersions/CERD.C.MEN.1.doc>.

²⁶ Program UN za razvoj (UNDP), jun 2006, *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*, UNDP, Bratislava, dostupno na: <http://europeandcis.undp.org/home/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>.

²⁷ 9 od 69 ispitanika.

²⁸ 47 od 69 ispitanika.

²⁹ UNDP, *Vulnerable Groups Dataset*, dostupno na: <http://vulnerability.undp.sk>.

³⁰ Za informacije koje se odnose na nedostatak pristupa obrazovanju vidjeti odjeljak 5.6.

majke iz Nikšića: „Biro rada mi je ponudio posao, ali nijesam mogla da prihvatim jer su mi djeca još mala i nema nikog da ih pazi.”

Pripadnice RAE populacije smatraju i da je njihov nizak stepen obrazovanja znatna prepreka za dobijanje zaposlenja, čak i kada se prijave za poslove za koje školska sprema ne bi trebalo da bude presudna (kao održavanje čistoće). 26-godišnja Beta Imeri je kazala: „Što se tiče posla, ja nijesam jedina nezaposlena osoba među Romima u Beranama. Niko od nas ne radi. Bilo kakav posao bi mi odgovarao, da prestanem da prosim za novac, jer je prosjačenje mučenje za ljudsko biće. Samo oni koji prose znaju šta to znači. [...] Ako neka neromkinja traži posao čistačice, za nju ima posla, tako da vjerujem da to što sam Romkinja dosta znači.”

Roditelji su naveli da visok stepen nezaposlenosti u Crnoj Gori uopšte, što je pogoršano diskriminacijom RAE pojedinaca pri zapošljavanju, dovodi do toga da djeca često moraju da rade na sakupljanju željeza, konzervi, komada plastike i drugih materijala za reciklažu na otpadima umjesto da idu u školu, ili uporedo sa školom. To im otežava školovanje i ugrožava njihovo zdravlje.

Pored opšte visoke stope nezaposlenosti među crnogorskim RAE, nezaposlenost je posebno izražena među RAE izbjeglicama i raseljenim licima, pošto oni nemaju lične dokumente potrebne da bi se prijavili za posao i socijalnu pomoć, u situaciji kada humanitarna pomoć nije lako dostupna.

4.4 Član 5e iv - pravo na zdravlje, ljekarsku pomoć, socijalno osiguranje i korišćenje socijalnih službi

Stanje zdravlja crnogorske RAE populacije obično je prilično rizično, što je posljedica loših uslova života, rasprostranjenog siromaštva i ograničenog pristupa zdravstvenoj zaštiti usljed diskriminacije. Prema Strategiji za poboljšanje položaja Roma, očekivani životni vijek pripadnika RAE zajednice je znatno kraći u odnosu na ostatak stanovništva u Crnoj Gori. 50% Romkinja koje su intervjuisane u sklopu ovog istraživanja navele su da pate od nekog oblika hroničnog ili teškog oboljenja.³¹

Loše stanje zdravlja pripadnica RAE populacije pogoršavaju diskriminatorne prepreke pristupu zdravstvenoj zaštiti. Mnoge od njih su navele upornu diskriminaciju i maltretiranje prilikom pristupa državnim zdravstvenim ustanovama. Preko pola žena je navelo da su iskusile diskriminaciju zbog svog etničkog porijekla od strane ljekara, bolničara ili oboje.³² U primjere diskriminacije spadalo je i to da ljekari često ostavljaju RAE da čekaju duže od ostalih, tako da ovi pacijenti često posljednji dođu na red za liječenje. Na primjer, Ajna Baljaj, 56-godišnjakinja iz Berana, izjavila je: „Ja obično odem tamo [u dom zdravlja] da bih prva došla na red, ali na kraju budem posljednja koju doktor pregleda. To je zato što sam Romkinja; čim se pojavi u čekaonici neko ko nije Rom, doktor ga prozove, bez obzira kad je stigao.”

Uz to, mnoge pripadnice RAE navele su da su česte situacije u kojima medicinski radnici viču na njih i obraćaju im se sa nipodaštavanjem kao „Cigankama.” Jedan broj medicinskih radnika navodno se žali što moraju da liječe RAE, tvrdeći da RAE traže medicinsku pomoć „previše često.” Međutim, većina ispitanika je navela da se obraća za medicinsku pomoć samo u slučaju krupnih problema sa zdravljem, što se barem djelimično može pripisati lošem postupanju na koje nailaze u pristupu zdravstvenim uslugama. Sljedeća svjedočenja su ilustrativna za postupanje prema pripadnicama RAE populacije u Crnoj Gori:

³¹ 30 od 60 ispitanika navelo je da pate od niza oboljenja, uključujući visok krvni pritisak, probleme sa srcem, dijabetes, probleme sa bubrežima, bronhitis, astmu, tumore, ciste, hipertiroidizam, rak, gastritis, reumatizam, stomahni čir, upalu pluća, upalu slijepog crijeva, ili da žive sa posljedicama moždanog udara.

³² 37 od njih 70.

Bedrija Beriša, 34-godišnjakinja iz Podgorice, rekla je: „*Jednom kad sam pošla u hitnu pomoć, doktor je počeo da viče na mene čim sam otvorila vrata. Viknuo je: „Opet si došla, ti si stalno bolesna(...) Ciganko!*”

Katazi Zurafeta, 45-godišnjakinja iz Berana je posvjedočila: „*Ne, ja ne idem na preglede redovno jer nas oni [ljekari] loše primaju. Čim vide da si Romkinja, počnu da viču na tebe, ostave te u čekaonici dok svi ostali ne završe. Zato ne idem kod ljekara sem ako sam jako bolesna. Uglavnom koristim hitnu službu.*”

Mehmedi Ramiza, 34-godišnjakinja, koja je raseljena sa Kosova i živi u Beranama, rekla je: „*Prije nekoliko mjeseci bila sam u bolnici sa bebom u sobi sa dvije žene koje nijesu Romkinje. One su stalno pravile nered po sobi, ali kad je sestra ušla odmah je počela da glasno viče na mene, da me zove Cigankom i da govori kako, iako sam ja navikla da živim u haosu, ne smijem isto da radim tu.*”

Mnogi RAE ne mogu da priušte liječenje i lijekove koji nijesu obuhvaćeni osiguranjem. Prema podacima iz istraživanja UNDP-a, 62% ispitanika Roma navelo je situacije u toku prethodne godine kada nijesu imali sredstava da kupe prepisani lijek za člana svog domaćinstva.³³ 37-godišnja Romkinja B. S. iz Nikšića, koja ima oboljenje srca, izjavila je da joj je ljekar prije tri mjeseca prepisao terapiju, ali da „*nije mogla da je kupi.*” 47-godišnja B.S. koja je raseljena sa Kosova, a sada živi u Podgorici, izjavila je: „*Ako ne mogu da nađem lijek u državnoj apoteci, ne idem u privatnu, jer ne mogu da ga kupim.*” Ispitanici su kazali da se mnogi lijekovi mogu naći samo u privatnim apotekama.

Još izrazitiji primjeri nedostatka pristupa zdravstvenoj zaštiti su oni kada je nekoj osobi potrebna operacija koju ne može da priušti. To je bio slučaj Melvide Beriše, 25-godišnje nezaposlene Romkinje iz Berana. Ona nema zdravstveno osiguranje, pošto nema lične dokumente kojima bi potvrdila svoj identitet, a posvjedočila je: „*Imam upalu slijepog crijeva, ljekar mi je dao uput za operaciju, koja košta preko 1000 eura. Gdje da nađem toliki novac? Svakog dana se plašim da će mi pući u stomaku.*”

Raseljeni i izbjegli RAE često ne posjeduju važeće zdravstvene knjižice i druge lične dokumente neophodne za pristup zdravstvenim uslugama u državnim institucijama. Prema istraživanju UNDP-a, 7% ispitanika RAE i 9% raseljenih lica (uključujući tu brojne RAE) naveli su da su im uskraćene medicinske usluge zato što nijesu imali odgovarajuća lična dokumenta.³⁴ Neki od njih su imali poteškoća sa crnogorskim jezikom, naveli su probleme u komunikaciji sa medicinskim radnicima i da od ljekara nijesu dobili odgovarajuća objašnjenja i uputstva. Berisa Rukija, 26-godišnjakinja koja je raseljena sa Kosova i živi u Beranama, rekla je ERRC-u: „*Imam puno problema sa jezikom. Ne razumijem pola onoga što kažu, a kad tražim da ponove objašnjenje, pretavaruju se kao da nijesu čuli.*”

Što se tiče potreba pripadnica RAE kad je u pitanju reproduktivno zdravlje, istraživanje ERRC-a ukazuje da većina ne može da ostvari pristup i/ili da priušte odgovarajući savjet, liječenje i lijekove. Jedna ispitanica je navela da je sterilizovana u državnoj bolnici poslije drugog porođaja 1998, a da nije obaviještena i da nije dala saglasnost. Shvatila je da je sterilizovana tek nedavno, kada je posjetila ginekologa da bi se posavjetovala kako da ponovo zatrudni.

³³ UNDP, jun 2006. *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*, UNDP, Bratislava. Dostupno na: <http://europeandcis.undp.org/home/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>.

³⁴ UNDP, jun 2006. *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*, UNDP, Bratislava. Dostupno na: <http://europeandcis.undp.org/home/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>.

4.5 Član 5e v - pravo na obrazovanje

Prema istraživanju, uključenost romske djece u formalno obrazovanje u Crnoj Gori i dalje je nesrazmjerno nisko, a i dalje preovladava rano napuštanje školovanja. Brojni izvori potvrđuju da RAE nemaju dovoljan pristup obrazovanju u Crnoj Gori. Istraživanje UNDP-a iz 2006. ukazalo je da je svega 55% RAE u Crnoj Gori pismeno, u odnosu na stopu pismenosti od 99% kod ostatka populacije. Isti izvor navodi da svega 10% odraslih RAE u Crnoj Gori ima završenu osnovnu školu, svega 2% srednju, a da 38% RAE djece odgovarajućeg uzrasta pohađa osnovnu školu.³⁵ Prema Strategiji za Rome, 80% RAE je nepismeno.³⁶

Istraživanje ERRC-a ukazuje da u glavne faktore koji doprinose stopi napuštanja školovanja kod RAE djece spada kršenje ostalih ekonomskih i socijalnih prava, pošto brojni RAE roditelji ne mogu da plate troškove vezane za školovanje, kao što je školski pribor ili adekvatna odjeća. Ajša Krasnići, 59-godišnjakinja iz Nikšića, izjavila je da ni ona ni njena djeca nijesu mogli da se školuju „*jer nije imala sredstava.*” Njeni unuci su privremeno pohađali „*neformalnu školu*”³⁷ ali su na kraju, zbog siromaštva, i oni morali da napuste školu nakon trećeg ili četvrtog razreda. Svjedočenje 30-godišnje F. F. iz Nikšića odslikava situaciju u kojoj se nalaze mnoge RAE porodice: „*Uvijek mi je teško kada treba da nabavimo knjige, odjeću i obuću, jer sve šestoro moje djece ide u školu, a tu je i užina.*”

Pritisnuta siromaštvom, mnoga djeca iz RAE populacije moraju veoma rano da počnu da doprinose porodičnim prihodima, što ozbiljno otežava njihov pristup osnovnom obrazovanju. Kako objašnjava Ajna Baljaj, 56-godišnjakinja koja je raseljena sa Kosova i živi u Beranama: „*Dvoje moje djece nemaju slobodnog vremena [da pohađaju školu] pošto čitav dan provode skupljajući staro željezo jer od toga moramo da preživimo.*” Siromaštvo tjera ovu djecu da rade, što je protivno međunarodnim i domaćim pravnim normama.

Vlada ne preduzima odgovarajuće korake da se postara da RAE djevojčice imaju jednak pristup obrazovanju kao njihove ostale vršnjakinje. U toku terenskog istraživanja, skoro 50% ispitanica³⁸ je navelo da je to što su RAE roditelji manje usmjereni na obrazovanje djevojčica glavni razlog što su prestale sa školovanjem. Nadalje, značajan procenat ispitanica (26%) potvrdilo je da su napustile školovanje kako bi se brinule o kući ili mlađoj braći i sestrama, što su zadaci koji se smatraju obavezom žena u RAE domaćinstvima. Svjedočenja koja slijede ilustruju tu situaciju:

Zaneta Gaši, 29-godišnjakinja raseljena sa Kosova koja živi u Beranama je kazala: „*Moji roditelji me nikad nijesu upisali u školu i nije ih zanimalo da se ja školujem jer su sami bili nepismeni. [...] Jako žalim što nikad nijesam išla u školu [...]. Zato moja djeca sada idu u školu. Ne želim da oni pate kao ja, jer nema ništa bez škole.*”

RAE majke su navele da rasna diskriminacija RAE djece oba pola u školi, u šta spada verbalno i fizičko maltretiranje, od strane ostale djece, kao i zanemarivanje ili verbalno zlostavljanje od strane nastavnika koji nijesu pripadnici RAE takođe doprinosi stopi napuštanja školovanja. Prilikom terenskog istraživanja, 44 RAE ispitanice su odgovarale na pitanja o zlostavljanju u školi: 9 je kazalo da su same iskusile maltretiranje od strane ostalih učenika zbog svoje nacionalnosti, a dvije žene su kazale da su ih

³⁵ UNDP, jun 2006. *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*, UNDP, Bratislava. Dostupno: <http://europeandcis.undp.org/home/show/A3C29ADB-F203-1EE9-BB0A277C80C5F9F2>.

³⁶ Dostupno na crnogorskom na: <http://www.gov.me/eng/minmanj>. Verzija na engleskom nalazi se u dokumentaciji autora.

³⁷ Ispitanici su pomenili „*neformalnu školu*” kada su govorili o obrazovanju izvan redovnih škola, kao što je večernja nastava ili nastava za djecu koja po uzrastu ne spadaju u dati razred.

³⁸ Od ukupno 61 Romkinje ispitanice.

maltretirali nastavnici. Petnaest žena je kazalo da su njihova djeca bila maltretirana zbog svog etničkog porijekla od strane drugih učenika, a dvije su kazale da su njihovu djecu maltretirali nastavnici.

Prema terenskom istraživanju, mnoga djeca koja nijesu pripadnici RAE se ne miješaju sa RAE učenicima i maltretiraju ih. Nedostaju adekvatne reakcije školskih uprava: mnogi RAE roditelji koji su učestvovali u istraživanju kazali su da nastavnici i školska uprava često odbijaju da intervenišu i zaštite RAE djecu, ili obećaju da će intervenisati, ali to ne urade. Jedna od ispitanica RAE bila je prinuđena da svoje dvije kćerke ispiše iz osnovne škole zato što su ih ostala djeca stalno fizički napadala. Sljedeće svjedočenje odslikava težak položaj RAE djece i roditelja:

37-godišnja B. S. iz Nikšića je kazala: „*Moja djeca su išla u školu „Jagoš Kontić”³⁹ ali su morala da napuste zbog problema sa nekim neromskim učenicima. Svakog dana poslije škole, drugovi iz odjeljenja su ih maltretirali čim bi napustili zgradu. Često bi dolazili kući sa nogama punim modrica jer su ih udarali. Išla sam kod direktora škole da se žalim, ali je rekao da oni nijesu odgovorni za djecu van kapija škole, tako da ne može ništa da uradi. Rekao je da neko treba da ih čeka ispred škole, kako se djeca ne bi tukla. Išla sam nekoliko puta, ali nijesam više mogla da idem jer imam drugu malu djecu.*”

U drugom slučaju, nastavnik koji je navodno kažnjavao RAE djecu na ponižavajući način, kasnije je porekao da je to uradio, govoreći da „romska djeca uvijek lažu.” Majka dječaka, 34-godišnja B. B. iz Podgorice, konačno je odlučila da djecu ispiše iz škole. „Škola u koju su išli bila je stvarno grozna jer su ih druga djeca tukla i na kraju su odustali od odlaska u školu. Išla sam u školu da razgovaram sa direktorom, ali su nam rekli da [uprava škole] garantuju bezbjednost samo dok su [djeca] u školi. Rekao je da kad djeca napuste školu, [uprava škole] nije u mogućnosti da ih štiti. Odlučila sam da ispišem djecu iz škole jer nijesam htjela da ih tuku svaki dan.”

Mnogi roditelji su kazali da djecu ismijavaju zbog loše odjeće i da se zbog loših uslova osjećaju učenicima drugog reda.

Negativno postupanje drugih učenika, a često i nastavnika, dovodi do izolacije RAE djece u školi: „*Moja djeca su uglavnom odvojena od druge djece. Ima nekoliko romske djece u njihovoj školi, tako da se oni druže za vrijeme odmora i ručaju zajedno,*” rekla je H.D. 37-godišnja majka iz Herceg Novog.

Jezička barijera je predstavljala još jednu značajnu prepreku jednakom obrazovanju, pošto je maternji jezik mnoge RAE djece romski. Neki RAE ispitanici su kazali da su njih same ili njihovu djecu rasporedili u specijalne škole za djecu sa mentalnim poteškoćama, iako nijesu imali nikakvih poteškoća, zbog razloga među kojima su bile i teškoće u služenju jezikom većinske populacije ili nedostatak mjesta u redovnim školama. Neki prosto nijesu znali objašnjenje. Ovo je uobičajen obrazac segregacije u drugim zemljama centralne i istočne Evrope.⁴⁰ Bilo bi potrebno dodatno istraživanje kako bi se utvrdilo da li je to slučaj i u Crnoj Gori.

U drugim navedenim slučajevima, RAE djeca su prilikom upisa upućivana u škole za odrasle ili u „romska odjeljenja” u redovnim školama. Po riječima Hatidže Jolaj, 46-godišnje RAE školske asistentkinje u osnovnoj školi u Nikšiću: „*Bilo je velikih problema kad je 70-oro romske djece počelo školovanje. Lokalno neromsko stanovništvo se usprotivilo tome, govoreći da ne žele da njihova škola bude ciganska škola. Oni su zabranili svojoj djeci da pohađaju redovnu nastavu. Kasnije, direktor i Savjet roditelja su odlučili da romska djeca treba da pohađaju nastavu vikendom. Kada je CRI reagovao, odlučeno je da romska djeca treba da pohađaju nastavu tokom sedmice, ali samo poslije 17 sati, nakon što djeca iz većinske populacije napuste školu. Nije bilo drugog načina da se problem riješi.*”

³⁹ Čule su se brojne pritužbe od majki čija djeca su pohađala tu školu.

⁴⁰ Za dodatne informacije o segregaciji u obrazovanju vidjeti: <http://www.errc.org>.

37-godišnja H.D. iz Herceg Novog je posvjedočila: „*Dvoje moje djece ide u specijalnu školu, pretpostavljam zato što ne razumiju dobro jezik.*”

22-godišnja S.B. iz Herceg Novog rekla je: „*Ne znam koji je razlog što sam išla u specijalnu školu; školski pedagog mi je rekao da ću ići u specijalnu školu. Školski program nije bio isti, pa nijesam mogla da nastavim školovanje nakon završetka osnovne škole. Mogla sam da nastavim samo u Podgorici⁴¹ gdje postoji specijalna srednja škola [...]. Sada shvatam da mi je školovanje u specijalnoj školi uskratilo mnoge stvari u životu. Nastavnici su bili dobri, radili su sa djecom koja su imala vidne fizičke i psihičke poteškoće. Ali moj brat i ja, kao i još neka romska djeca u razredu, nijesmo imali fizičkih ili psihičkih poteškoća*”.

46-godišnja Hatidža Jolaj, raseljena sa Kosova koja živi u Nikšiću, kazala je: „*Moja unučad idu u školu, ali su na časovima samo sa romskom djecom.*”

Ispitanici su takođe naveli slučajeve da se djeca često raspoređuju u posljednje klupe u miješanom odjeljenju, odvojeno od druge djece, čime se zapravo uspostavlja prostorna segregacija u učionici. 25-godišnja J. I. Iz Nikšića je kazala: „*Suočila sam se sa diskriminacijom od strane nastavnika. Davali su mi mjesto u posljednjoj klupi i nije ih bilo briga da li sam učila ili ne.*”

Prema izvještaju „Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za Rome”,⁴² segregacija prema mjestu stanovanja je tijesno povezana sa školskom segregacijom, pošto mnoga RAE djeca žive u izbjegličkim kampovima ili inače segregisanom okruženju i pohađaju školu u toj oblasti. Prema istraživanju koje je sproveo UNDP⁴³ „jedno od deset (11 procenata) RAE domaćinstava navodi da nema obrazovnih institucija koje bi djeca iz tog domaćinstva mogla da pohađaju ili da u njima nastave školovanje, u odnosu na 2 procenta kod domaćinstava ostalog stanovništva i 3 procenta domaćinstava izbjeglica/raseljenih lica”.

Kad je riječ o boravku u vrtićima, brojne RAE porodice sa kojima je razgovarano nijesu imale sredstva da djecu šalju u te ustanove, koje nijesu besplatne u Crnoj Gori. Pored školarine, ispitanici su pomenuli da njihova djeca ili unučad nemaju odgovarajuću odjeću, obuću ili školski pribor, što ih spriječava da pohađaju školu ili može dovesti do toga da ih ostali učenici zadirkuju. Takođe, pošto su RAE naselja često odvojena od naselja većinske populacije ili se nalaze na periferiji, često je zabilježeno da lokacija vrtića i njihova udaljenost od RAE naselja predstavljaju problem, kako u smislu putnih troškova tako i u smislu bezbjednosti. 34-godišnja Gaši Fikreta iz Nikšića, čiji je jedini izvor prihoda socijalna pomoć, kazala je: „*Moja djeca nijesu išla u vrtić. Morate da platite ako hoćete da upišete dijete u vrtić.*”

Bez boravka u predškolskim ustanovama, RAE djeca imaju znatno manje šanse da se uspješno uključe u osnovne škole. Nekoliko intervjuisanih RAE majki kazalo je da su njihova djeca pohađala vrtiće koje vode NVO. Mada je pozitivno to što je ovoj djeci omogućeno da ih pohađaju, vrtići koje vode NVO često postaju centri samo za RAE, čime se poništava jedan od glavnih ciljeva slanja djece u vrtiće: da nauče crnogorski jezik u okruženju koje ih integriše. Kako je posvjedočila 25-godišnja Baramša Beriša iz Berana: „*Voljela bih da moje dijete ide u vrtić sa većinskom djecom, jer ako ima djece koja govore većinski jezik moje dijete će prije naučiti da govori taj jezik koji mu treba za školovanje i lakše se integrirati u većinsko društvo.*”

⁴¹ Podgorica je od Herceg Novog udaljena 114km.

⁴² Equal Access to Quality Education for Roma Volume 2, http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/reports/national/montenegro/romeduc_montenegro.pdf.

⁴³ Dostupno na: http://europeandcis.undp.org/uploads/public/File/rbec_web/vgr/Roma_Report_Montenegro.pdf.

Takođe, pristup predškolskom obrazovanju ograničen je zbog nedovoljnog broja mjesta, što dodatno pogađa RAE djecu, jer se prioritet daje porodicama u kojima oba roditelja rade. S obzirom na stepen nezaposlenosti među RAE, oni ovaj uslov rijetko ispunjavaju.⁴⁴

Pošto RAE djeca često ne idu u vrtiće i redovne škole, teret staranja o njima pada na Romkinje, što ih onemogućava da napuste dom. Usljed toga, žene ne koriste prilike za rad, nemaju pravo na adekvatnu zdravstvenu njegu, itd.

⁴⁴ *Equal Access to Education for Roma Volume 2, OSI, dostupno na: http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/reports/national/montenegro/romeduc_montenegro.pdf.*

5. Preporuke:

U svjetlu gore navedenih pitanja, partneri preporučuju da Vlada Crne Gore:

- Pojača aktivnosti na sprovođenju Generalne preporuke Komiteta br. 27 - diskriminacija Roma.⁴⁵
- Ispuni svoje obaveze iz Strategije za poboljšanje položaja Roma 2008-2012 u utvrđenom vremenskom roku.
- Posveti odgovarajuće finansijske i ljudske resurse sprovođenju postojećih strategija i programa za poboljšanje položaja RAE u Crnoj Gori.
- Stvori pravni okvir za borbu protiv diskriminacije u skladu sa zahtjevima međunarodnog prava iz oblasti ljudskih prava, a posebno sa Direktivom EU o rasnoj jednakosti, uzimajući u obzir višestruku prirodu diskriminacije prema pripadnicama RAE populacije.
- Preduzme posebne mjere za borbu protiv siromaštva i nezaposlenosti među RAE, uzimajući u obzir posebno nepovoljan položaj pripadnica RAE populacije.
- Prikupi i obezbijedi podatke o položaju Roma u Crnoj Gori razvrstane po nacionalnosti, polu, starosnoj dobi i drugim relevantnim kriterijumima.
- Pravovremeno istraži slučajeve raspoređivanja RAE djece u neformalno obrazovanje (škole za odrasle, zasebni časovi van radnog vremena škole ili u specijalnim školama). Pojača korake da se sva RAE djeca uključe u državni obrazovni sistem i da se spriječi napuštanje školovanja, uključujući stipendije za RAE studente koji ispunjavaju kriterijume i finansijsku pomoć za izdatke vezane za školovanje (kao što su besplatni udžbenici ili besplatan obrok u školi) za siromašne porodice.
- Obezbijedi besplatne i dostupne vrtiće za RAE djecu čije porodice za to nemaju sredstava.
- Olakša obezbjeđivanje ličnih dokumenata za RAE.
- Obezbijedi efikasnu zdravstvenu zaštitu i besplatne osnovne lijekove za RAE koji nemaju lična dokumenta.
- Angažuje RAE medijatore/prevodioce kako bi se olakšao pristup zdravstvenoj zaštiti.
- Razvije i efikasno sprovede mjere za zaštitu pripadnica RAE populacije koje su žrtve porodičnog nasilja, kao što su obuka na temu sprečavanja diskriminacije za policijske službenike i druge, po potrebi.

⁴⁵ Dostupno na adresi: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?Opendocument).